

Magyar szólástár

Szólások, helyzetmondatok, közmondások értelmező és fogalomköri szótára

Főszerkesztő BÁRDOSI VILMOS. Szerkesztők BALÁZS GÉZA, BALOGH PÉTER, HESSKY REGINA, KISS GÁBOR. A magyar nyelv kézikönyvei 5. Tinta Könyvkiadó, Bp., 2003. 948 lap

Szólás- és közmondásgyűjteményeknek se szeri, se száma – gondolhatjuk, ha végignézzük a könyvesboltok kínálatát, vagy böngészünk egy könyvtárban. Ám egy tüzetesebb vizsgálat után arra a következtetésre jutnánk, hogy magyar anyanyelvűek számára készült és a magyar köznyelv kifejezéseit bemutató frazeológiai szótár utoljára több mint harminc évvel ezelőtt látott napvilágot. Természetesen azóta is készültek szólásgyűjtemények, de azok vagy kétnyelvűek voltak, vagy egy-egy szűkebb tájegység szólásait mutatták be. Megjelentek továbbá régi szótárak új köntösben, változatlan tartalommal, sok elavult kifejezéssel. Ezért is volt időszerű a „Magyar szólástár” kiadása.

Amint az „Előszó”-ban a szerkesztők maguk is megfogalmazzák, céljuk volt többek között számba venni a mai magyar nyelv kifejezéseit, segítséget nyújtani a magyar anyanyelvű beszélők-

nek a meggyőzőbb, igényesebb, képszerűbb nyelvhasználat elsajátításában, valamint egy gazdag adatbázist létrehozni, ami kiváló támpontul szolgálhat újabb szótárak összeállításához (IX). A szólástár a felsorolt céloknak maradéktalanul eleget tesz, és jelentős forrása lehet a frazeológiai kutatómunkának is. Az összeállítók reményei szerint a gyűjtemény hatékonyan tudja segíteni a magyart mint idegen nyelvet tanulókat (XI), de nyugodt szívvel csak akkor lehetne a könyvet idegen ajkúaknak ajánlani, ha az tartalmazna jelentésmagyarázatokat kiegészítő és a szókapcsolatok használatát bemutató példamondatokat. Igazat kell adni azonban a szerkesztőknek, amikor terjedelmi okokra hivatkozva döntöttek a példamondatok mellőzéséről (X). A példák hiányát valamelyest ellensúlyozza az, hogy a jelentésmagyarázatokban gyakran található utalás a kifejezés szövegkörnyezetére. Az *elsül vkinek a keze* jelentését például a szólásgyűjtemény így határozza meg: „(különösen sportban) váratlanul sikerül vkinek vmi (pl. egy jó ütés, dobás)” (179).

A szólástárba felvett kifejezéseket összefoglaló névvel frazeológusoknak, frazeológiai egységeknek vagy állandósult szókapcsolatoknak nevezik, habár az utóbbi terminus nem a legszerencsésebb. A szókapcsolatok egy része ugyanis nem teljesen állandósult, és ezen a ponton vitatkozni lehet az „Előszó”-ban olvasható jellemzéssel, miszerint a szólások és rokon kifejezések (szóláshasonlatok, beszédfordulatok, szállóigék, közmondások stb.) „szerkezetileg és jelentésstanilag teljesen kötött, csak globálisan értelmezhető [...] állandósult szókapcsolatok” (VII). Valóban az alaki összeforrottság igen magas foka, a teljes megszilárdultság figyelhető meg számos esetben, de gyakran előfordulnak lexikális és szerkezeti változatok is: *úgy esik [ömlik v. zuhog] (az eső), mintha dézsával [dézsából] öntenék* (55), *egy (árva [bűdös]) kukkot se(m) ért [tud] vmiből* (196), *felül a (magas) lóra; magas lóra ül; magas lóról beszél (vkivel)* (216) stb. (Amint a példákból látszik, a „Magyar szólástár” kerek zárójellel jelöli az elhagyható elemeket, szöveletes zárójellel a lexikális variánsokat, pontosvesszővel pedig a szerkezeti változatokat különbözőzeti meg.) Kíváncsiságból megvizsgáltam a frazémákat találomra kiválasztott egymást követő öt oldalon (85–9) a variálhatóság szempontjából. Összesen 153 szókapcsolatot közül a gyűjtemény, és ebből 64-nek (42%) van feltüntetve valamilyen változata az alapalakon kívül. (Megjegyzem, a változatok összeszámlálása céljából nem kizárólag a fent említett oldalakat vettem figyelembe, ennek oka a későbbiek során lesz érthető.) A variálható kifejezések 25%-ának egy változata található a szólástárban, 17%-nak viszont több mint egy variánsa lehetséges. Végso következtetést csak jóval nagyobb frazémaanyag vizsgálata után lehet majd levonni, de az adatok alapján úgy tűnik, hogy számos nem teljesen kötött kifejezés létezik. A szóelemek önálló értelmezhetősége sem ritka jelenség, egy vagy több alkotóelem külön-külön is rendelkezhet jelentéssel. Adatot nem találunk a szakirodalomban arra nézve, hogy a magyar szókapcsolatok hány százaléka tartozik ebbe a típusba, de a gyűjteményt lapozgatva könnyű önálló jelentésű szóelemre bukkanni a helyzetmondatok között (*Több a kár, mint a haszon* (167), *Öröm az ürömben* (265) stb.) vagy akár a szólások között is (*cefetül érzi magát* (42), *csinján bánik vkivel v. vmivel* (50), *belelát vkinek a kártyájába [a kártyáiba]* (168), *kihúz [kiránt v. kiségt] a kátyúból vkit* (170), *lábbuszon megy* (203), *vkinek nehéz [rossz] sora van* (303) stb.).

A „Magyar szólástár” nyelvünk kifejezéskincsének nagyon gazdag tárháza, az alakváltozatokat nem számítva valamivel több mint 12 000 szókapcsolatot tartalmaz. Természetesen nem várható el egyetlen szótártól, hogy az összes típust bemutassa, így nem kerültek bele aforizmák, szállóigék és idézetek, mint ahogyan nem kaptak helyet benne teljesen elavult és tájnyelvi fordulatok sem, ez pedig csak helyeselhető, hiszen a gyűjtemény a mai magyar köznyelvet hivatott tükrözni. Így is impozáns frazémaállománnyal rendelkezik: közöl szólásokat, szóláshasonlatokat, közmondásokat és helyzetmondatokat. Igen öröndetes, hogy az utóbbiak is megtalálhatók a gyűjteményben, ily módon a felhasználó áttekintést kap a magyar nyelv beszédfordulatairól, konvencionális szójáráisairól, pl. *Csatlakozom az előttem szólóhoz* (47), *Nem csoda, hogy...*(51), *Tudnám díjazni* (56), *Feleségül ne vegyelek?* (96), *Nem gond* (115). Újdonságnak számít, hogy a törzsanyagtól elkülönítve ugyan, de felsorolásra kerülnek tulajdonneveket helyettesítő metaforikus szókapcsolatok

is (*a bujdosó fejedelem* [393], *a vaslady* [399], *Észak Velencéje* [400] stb.). Az összeállításakor a szerkesztők egyrészt támaszkodtak számos korábban megjelent szótárra, amelyek közt egyaránt akad egynyelvű és kétnyelvű, másrészt saját kutató- és gyűjtőmunkával kiegészítették azokat, nem rekesztve ki a szleng elemeket sem. Igen alapos munkát végeztek, csupán egyvalamit hiányolhatunk: nem találunk utalást számítógépes korpusz használatára sem az „Előszó”-ban, sem a bevezetőben, pedig ma már egyre elterjedtebbek a számítógépen tárolt szövegek, és segítségükkel még hatékonyabbá tehető az anyaggyűjtés.

A fent említett tulajdonneveket helyettesítő szókapcsolatokat nem számítva, a „Magyar szólástár” három részre van osztva. Az első a tulajdonképpeni szótár, mely a kifejezéseket ábécérendben megadott címszavak alatt közli. A második rész a fogalomköri mutató, mely jelentésük szerint csoportosítva sorolja fel az első részben fellelhető kifejezéseket. A harmadik rész a szómutató, mely a szókapcsolatokat minden bennük megtalálható tartalmas szavuknál felidőzi, együttal egy szócikkben megmutatja az adott címszót tartalmazó összes frazémát. Mindhárom rész előtt bevezető ismerteti a legfontosabb tudnivalókat. A szótári rész bőséges információval látja el az olvasót: jelöli a frazéma típusát (szólás, közmondás vagy helyzetmondát) és azokat a címszavakat, melyek szabad szókapcsolatokban nem fordulnak elő, közli a kifejezést, megadja a vonatokat és az alakváltozatokat, stílus és használat szempontjából minősíti a szókapcsolatot (bizalmas, népnyelvi, ritka, szépítő, tréfás stb.), végül jelentésmagyarázatot is ad. Ennek köszönhetően a felhasználóban nem támad hiányérzet (a példamondatokról már említést tettünk), így a szótári rész megfelel egy modern szólásgyűjteménnyel szemben támasztott lexikográfiai követelményeknek. A típus- és vonatjelölés, valamint az alakváltozatok megtalálhatók a fogalomköri és a szómutató részben is. A „Magyar szólástár” részei jellegükből adódóan a szókapcsolatok különféle szempontú tanulmányozását teszik lehetővé, hiszen különböző osztályozásokat mutatnak be. Hasonlíthatunk viszont abban, hogy a szerkesztők egyik fontos alapelve a keresés megkönnyítése és a szöveg minél szelล์őbb elrendezése. A szótári részben ezeket a célokat szolgálja a szólások, helyzetmondatok és közmondások külön csoportosítása a címszó alatt, a kifejezések betűrendes felsorolása és tipográfiai elkülönítése a szócikkeken belül, valamint a címszavak névszóközpontú meghatározása. A fogalomköröknél és a szómutatóban a szólások, helyzetmondatok és közmondások külön csoportosítása mellett a betűrendes felsorolás és a virgula használata az egymást követő szókapcsolatok elkülönítésében (*eltér a tárgytól | epés megjegyzés | felveszi a beszéd [a beszélgetés] fonálát* [427]) mindenképpen indokoltak, hiszen ezek nélkül nehezen olvasható, összefolyó szöveggel találkozánk, amelyben a keresés igen hosszadalmas és bonyolult lenne. A szólástár második és harmadik részében ugyanis egy-egy szócikkben gyakran számos kifejezés áll egymás után, a hosszú felsorolásból terjedelmi okok miatt hiányzik a lexikai minősítés és a jelentésmagyarázat, ami csökkenti a monotoníát, ugyanakkor – szintén terjedelmi okokból – nem lenne célszerű minden frzémát külön sorban megadni, mint a szótári részben. A betűrendes felsorolás ugyanazt az elvet követi mindenhol: a szókapcsolatok első (nem elhagyható) szóelemük ábécérendjében követik egymást egy címszó alatt. Például a *betelik a mérték* megelőzi az *egyenlő mértékkel mér* szólást (234, 825).

Fent már szóltunk arról, hogy a fogalomköröknél és a szómutatóban egyaránt láthatók az alakváltozatok. Igen hasznos a kifejezések variánsainak feltüntetése, hiszen így a felhasználó nem csupán az alapalakokkal ismerkedhet meg. Még ennél is fontosabb azonban, hogy ez a megoldás jobban segíti a szólástár produktív használatát, egyben a szótári részt is nagyobb hatékonysággal tudja kiegészíteni. Miért is van szükség kiegészítésre? (Az alábbiakban némileg egyszerűsítünk, nem befolyásolva ezzel jelentős mértékben a gondolatmenetet.) Az eddig elmondottakból világos, hogy a szókapcsolatok elrendezésében a keresés megkönnyítése játssza az egyik fontos szerepet. A szótári részben alkalmazott névszóközpontú meghatározás eredményeként a kifejezések első főnévi eleme szerepel címszóként, s ez megnehezítheti az alakváltozatok megtalálását. Ha az első főnév nem állandósult eleme a szókapcsolatnak, akkor a változatok más-más címszó alá kerülnek. Például a *nyílt kártyákkal játszik* a 169. lapon a KÁRTYA alatt van megadva, a *nyílt lapokkal ját-*

szik változat pedig a 205. oldalon a LAP vezérszónál. Ugyanígy más vezérszavaknál állnak a szórindjünkben eltérő változatok, amennyiben a variánsok első főnévi elemei különböznek: a *kicsúszik vkinek a lába alól a talaj* a LÁB vezérszónál (202), a *kicsúszik a talaj vkinek a lába alól* a TALAJ alatt (341). Mivel a fogalomköri mutatóban és a szómutatóban címszóként nem (csak) a kifejezések első főneve szerepel, valamint a szókapcsolatok első szóelemük betűrendjében követik egymást, az említett példák ezeken a helyeken már ugyanabban a szócikkben, összevont formában (vagyis egymás változataiként) vannak feltüntetve: *nyílt kártyákkal [lapokkal] játszik* [565, 750, 842], illetve *kicsúszik a föld [a talaj] vkinek a lába [a talpa] alól; kicsúszik vkinek a lába [a talpa] alól a föld [a talaj]* [571, 771]. Talán éppen ezzel is magyarázható, hogy a szótári rész nem alkalmaz utalásokat az adott kifejezés (egyéb) variánsait megmutató további szócikkekre. A fogalomkörök vagy a szómutató használatával a kereső könnyen feltérképezheti a változatokat. Az utóbbi némileg nagyobb odafigyelést igényel, mivel a változatok mindegyike csak a teljesen kötött szóelem címszava alatt található meg. A példáinkban ezek a *játszik* és a *nyílt*, illetve a *kicsúszik* (névutókat nem vettek fel a szómutatóba, így az *alól* sem szerepel címszóként). Nincs meglepő abban, hogy nem vezet eredményre a *nyílt lapokkal játszik* keresése a KÁRTYA alatt (760) vagy a *kicsúszik a föld vkinek a lába [a talpa] alól* keresése a TALAJ alatt (905). Amennyiben nem figyelhető meg eltérés a változatok első főnévi elemeiben, a szótári rész egy helyen, összevonva közli a kifejezés összes változatát. Ekkor a fogalomkörök és a szómutató kiegészítő szerepére látszólag nincs szükség, megjegyzendő azonban, hogy még egy magyar anyanyelvű beszélő is lehet bizonytalan a variánsokban. Annak ellenére, hogy például az OROSZ címszó alatt a szótári rész megadja az *annyian [sokan] (vannak), mint az oroszok* (258) változatokat, a felhasználónak a saját nyelvérzékét és a szólástár másik két részét is segítségül kell hívni ahhoz, hogy teljes biztonsággal megállapítsa az orosz főnév felcserélhetőségét vagy felcserélhetetlenségét. (A szómutatóban megadott *sokan (vannak), mint a kínaiak [az oroszok]* [881] választ ad a kérdésünkre.)

Előfordulnak azonban az eddig tárgyalt példáknál kissé problémásabb esetek is. Ha a változatok különböznek az első szóelemükben, megtalálhatók ugyanabban a szócikkben a fogalomköröknél és a szómutatóban, de egyik részben sem alkalmaztak összevonást. Erre a szerkesztők maguk is felhívják a figyelmünket a második és harmadik rész elé írt bevezetőikben: „A jobb átláthatóság és a könnyebb keresés kedvéért a tartalmilag ugyan összetartozó, de a betűrendben egymástól távol eső rokon értelmű szókapcsolatokat nem vontuk össze, [...] ha első elemük a változó” (412, 622). Például önálló kifejezésekként szerepelnek a *borotvaélen táncol* és a *pengeélen táncol* (615, 906). Mivel ezek első főnévi elemükben szintén eltérnek, a szótári részben is elkülönülnek, azaz a szólástárban sehol nincsenek változatokként feltüntetve. Hasonló példák a *csillagokat bámulja* és az *eget bámulja* (579–80, 638) vagy a *kimászik a csávából* és a *kijut a maccsból* (543). Ilyenkor egyéb kapaszódókat kell keresni, ha a frazémákat egymás variánsainak akarjuk tekinteni. Ez lehet a frazeológiai jelentés hasonlósága, a szó szerinti jelentés (a metaforikus kép) hasonlósága, valamint a szólástárban található egyéb alakváltozatok. A fenti példáknál maradva, a teljesen azonos jelentésmagyarázat – '(személy v. intézmény) olyan tevékenységet folytat, mely bármely pillanatban veszélyessé, végzetessé válhat, melynek nyomán könnyen válság robbanhat ki' (36, 274) – és a metaforikus kép hasonlósága egyértelművé teszi, hogy a *borotvaélen táncol* és a *pengeélen táncol* alakváltozatok. A jelentés azonossága – 'nem csinál semmit' (49, 63) –, a metaforikus kép hasonlósága és a különböző helyeken található a *csillagokat bámulja [nézi]; bámulja [nézi] a csillagokat* (49), valamint az *eget bámulja [nézi]; bámulja [nézi] az eget* (63), illetve *bámulja [nézi] a csillagokat [az eget]* (638) összevont változatok szintén azt az álláspontot látszanak megerősíteni, hogy a *csillagokat bámulja* és az *eget bámulja* egymás variánsai. A jelentésmagyarázatok hasonlósága – 'kiment magát egy kellemetlen, szorult helyzetből' (47), illetve 'nehéz v. reménytelen helyzetből megmenekül' (220) – és a szólástárban fellelhető *kijut [kikerül v. kimászik] a maccsból* (220, 806), valamint *kimászik a bajból [a csávából v. a gödörből v. a hinárból v. a maccsból v. a pácból v. a szarból]* (543, 775) úgyszintén a variáns státusz felé billentik a mérleg nyelvét. Az

eddigieket összegezve: a lexikális változatok keresését nagyobb biztonsággal, könnyebben végezhetjük a szólástár második és harmadik részében.

Fordított a helyzet a szerkezeti változatok esetében, melyek a lexikális változatoknál jóval gyakrabban jelennek meg nem összevont formában a fogalomköri részben és a szómutatóban. Erre is ráirányítják figyelmünket a szerkesztők: „A szerkezeti alakváltozatokat szintén külön egységekként szerepeltettük, még akkor is, ha a szókapcsolat első elemei azonosak (tehát egymást követnék a betűrendben)” (412, 622). (A betűrendben egymást követő változatok nem összevont megadását már kevésbé indokolja a gyors keresésre való törekvés, ehelyett a szöveg átláthatóbb elrendezése lehet az ok.) Így fordulhat elő, hogy a szótári részben még változatokként megadott *forogat az eszében vmit; (az) eszében forogat vmit* (80) nem összevont formában található a fogalomköröknél (482) és a szómutatóban (692, 711). Szintén külön szerepelnek az *imába foglal vkit* és az *imába foglalja vkinek a nevét* a 710. és a 744. lapokon, annak ellenére, hogy közvetlenül egymás után állnak: *imába foglal vkit | imába foglalja vkinek a nevét*. A szerkezeti változatoknak nem összevont feltüntetése akkor lehet zavaró, ha a felhasználó megelégszik pusztán a szótári rész elé írt bevezetőnek vagy a szótárban található jelek magyarázatának az áttanulmányozásával. Ezekben a helyeken ugyanis nincs kifejtve, hogy a „Magyar szólástár” második és harmadik részében a virgula (|) nem mindig a különböző szókapcsolatokat választja el, hanem gyakran ugyanannak a szókapcsolatnak a változatait is, azaz a variánsok gyakran nincsenek összevonva. Összefoglalva: az átláthatóság és a gyors keresés szempontjainak előtérbe helyezése mindenképpen pozitívum, de a variánsok nem egységes jelölése és az összevonás hiánya megnehezíti egy kifejezés összes alakváltozatának a megtalálását. Ez gyakran nem egyszerű feladat, szükségeltetik hozzá a szólástár mindhárom része, de a keresést végül siker koronázza.

Az összevonás kérdésénél maradva, meg kell említeni, hogy néhol félrevezető információ található a „Magyar szólástár”-ban, mivel az összevont alakok nem mindegyik kombinációja tűnik helyesnek. Szerencsére ezek az ellentmondások könnyen tisztázhatók. A fogalomköri mutatóban például a TUDATLAN, TUDATLANSÁG alatt a következőt látjuk: *vkinek (halvány [halványlila]) dunsztja [fogalma v. gőze v. gőzekéje v. ideája v. lövete v. lökése v. sejtelme] sincs vmiről* (604). A szótári rész és a szómutató szerint a *halványlila* csak a *gőze* előtt állhat (116, 720, 727). Az is csak a szólástár első és harmadik részéből derül ki, hogy a *halvány* melléknév nem hagyható el a *gőzekéje* és a *lövete* főnevek előtt (116, 217, 720, 804). A szómutatóban a VÁLTOZTAT címszónál szintén találunk összevonást: *úgy változtatja a nézeteit [az elveit v. a véleményét], mint más az alsóneműjét [az ingét]* (933). E szerint a *nézet* behelyettesíthető az *elv* vagy a *vélemény* főnevekkel. Ennek némileg ellentmond a szótári részben és a szómutatóban az ALSÓNEMŰ vezérszónál álló *úgy változtatja [cseréli] a nézeteit [az elveit], mint más az alsóneműjét* (12, 631), hiszen itt nem szerepel lehetséges változatként a *vélemény*. Egy ilyen nagy mennyiségű anyag feldolgozásakor szinte elkerülhetetlen néhány pontatlanság, és a szótári rész eredményesen feloldja ezeket az ellentmondásokat. Mégis kívánatos lenne, ha az összevonások minden olvasata nyelvtanilag helyes kifejezéseket eredményezne a szólástár mindhárom részében.

Csak elismeréssel szólhatunk a szerkesztőkről, amiért vállalták egy fogalomköri mutatónak az összeállítását is. Ez a képzetársításon alapuló csoportosítás hatékonyabbá teszi a szólásgyűjtemény aktív használatát, kiegészíti a szótári részt nemcsak az alakváltozatok tekintetében, hanem azáltal is, hogy új szempontú kereséseket tesz lehetővé. Egyazon szócikkben találjuk itt a rokon értelmű vagy egyéb asszociatív jelentésbeli viszonyban lévő frazémákat. Különösen egy helyzetmondatonál fordul elő az, hogy a beszédbeli funkció, a beszédhelyzet legalább olyan mértékben kötődik a kifejezéshez, mint a jelentés. Ennek megfelelően, a fogalomkörök nem mindig a szorosan vett jelentéshez kapcsolódnak, hanem utalhatnak a nyelvi funkcióra vagy a beszédhelyzetre is. Ezért áll például a *Mindent lehet, csak akarni kell* a BIZTAT, BIZTATÁS alatt (433), a *Kevés (vagy), mint erdőtüznél a vízpisztoly* a BECSMÉREL, BECSMÉRLÉS alatt (424), a *Hogy nyelne el a föld!* a SZITKOZÓDÁS, SZITKOZÓDIK címszavaknál (591), vagy a *Ne félj, nem harapok!*

a NYUGTAT, NYUGTATÁS alatt (558). A szubjektivitás csökkentése és a minél gyorsabb keresés érdekében, a szerkesztők kiterjedt utalásokat használnak, egy-egy címszó(sor) alatt felsorolják a vele társított fogalmakat, és gyakran további fogalmakra is utalnak a „I. még” (lásd még) rövidítéssel bevezetve. Például a FECSEG, FECSEGÉS, FECSEGŐ címszósor alatt álló kifejezések kapcsolatba hozhatók vagy a FECSEG, FECSEGÉS, FECSEGŐ fogalmakkal vagy az ott felsorolt (vele társított) BADAR, BADARSÁG; BESZÉDES, BESZÉDESSÉG; BŐBESZÉDŰ, BŐBESZÉDŰSÉG; KIFECSEG, KIFECSEGÉS; NAGYSZÁJÚ, NAGYSZÁJÚSÁG; SZÓSZAPORÍTÁS; ZAGYVA, ZAGYVÁL, ZAGYAVASÁG fogalmakkal (470). Aki pedig ezekkel a fogalomkörökkel lazább viszonyban álló kifejezésekre kíváncsi, azt a BESZÉD címszóhoz irányítják. Ez a megoldás nagy segítséget nyújt a szótár használója számára.

Megvizsgáltam, hogy mennyire egyszerű megkeresni húsz találmásra kiválasztott szókapcsolatot a fogalomkörü részben. A kiválasztásnál arra törekedtem, hogy legyenek közöttük közmondások és helyzetmondatok is, nagyjából olyan arányban, mint a „Magyar szólástár”-ban, a keresésnél pedig a szótári részben megadott jelentést tekintettem kiindulópontnak. A következő kifejezésekre esett a választásom (a közmondások és helyzetmondatok értelmezése kapcsos zárójelben áll a szólástárban és itt is): 1. *alig tud hova lenni* '(rendszerint örömeiben) azt sem tudja, mit tegyen' (9); 2. *nem szeretnék a bőrében lenni* {együttérzés kifejezése: nem irigylem a helyzetét, sorsát} (39); 3. *kemény dió* a) 'nehezen megoldható feladat, nehezen elintézhető ügy' b) 'nehezen meggyőzhető, makacs személy' (56); 4. *hipokratészi eskü* 'az orvosi eskü' (79); 5. *falhoz vág vkit vmi* '(esemény, hír) erősen megdöbben, lesújt vkit' (87); 6. *egy hajszálon függ [múlik] vmi* 'kevésen múlik vmi, kevés hiányzik vmihez (vminek a bekövetkezéséhez, megvalósulásához v. megsemmisüléséhez)' (124); 7. *Holló (a) hollónak nem vájja ki a szemét* {a cinkostársak nem szoktak egymásnak ártani} (140); 8. *kecskére bizza a káposztát* 'olyan emberre bíz vmit, aki természeténél fogva maga is annak megszerzésére törekszik' (170); 9. *minden lében kanál* '(olyan ember, aki) mindenbe beleavatkozik, beleártja magát, akár van köze hozzá, akár nincs' (207); 10. *Nem vagyok babonás, de lekopogom [Kopogjuk le!]* {bizakodással kapcsolatos babonás szokás kifejezése: nem szeretném elkiabálni, de úgy néz ki, hogy minden rendben megy, sikerülni fog} (209) 11. *Meg kell zabálni!* {személy, főleg kisgyerek (ritkán kis állat) aranyos, tetszetős} (231); 12. *beleüti [beledugja] az orrát vmibe* 'illetéktelenül beleártja magát vmibe' (259); 13. *pengeélen táncol* '(személy v. intézmény) olyan tevékenységet folytat, mely bármely pillanatban veszélyessé, végzetessé válhat, melynek nyomán könnyen válság robbanhat ki' (274); 14. *rövidre fog vmit* '(hosszasan is elbeszélhető mondanivalót) kevés szóval mond el' (293); 15. *sokat megenged magának* 'kellő mérséklet, önfenyelem nélkül kifogásolható tettekre ragadhatja magát' (302); 16. *olyan szekér után fut, amelyik nem veszi fel* 'olyan személynek (v. közösségnek) a barátságát, kegyeit keresi, aki (v. amely) nem akar törődni vele' (317); 17. *lyukas vkinek a tenyere* 'ügyetlen, kiesik vmi a kezéből' (346); 18. *úrrá lesz vkin v. vmin* a) 'legyőz vkit v. vmit' b) '(indulat, szenvedély) elhatalmasodik vkin v. vmin' (364); 19. *Valamit valamiért* {mindennek megvan a maga ára, mindenért jár vmi ellenszolgáltatás} (372); 20. *olyat esik, mint egy zsák* 'nagyot puffanva elesik' (390).

A húsból kiválasztott szókapcsolatból tízenegyzet az első fellapozott fogalomkörnél szerepelt, ide számítva azokat is, ahol a címszó alatt csupán egy utalás található egy másik címszóra: *nem szeretnék a bőrében lenni* (EGYÜTTÉRZÉS), *kemény dió* 'nehezen megoldható feladat, nehezen elintézhető ügy' (NEHÉZSÉG), *kemény dió* 'nehezen meggyőzhető, makacs személy' (MAKACS, MAKACSKODÁS, MAKACSKODIK, MAKACSSÁG), *hipokratészi eskü* (ESKŰ, ESKÜDÖZÉS, ESKÜDÖZIK, ESKÜSZIK, ESKÜTÉTEL I. ÍGÉR, ÍGÉRET, ÍGÉRGET, ÍGÉRGETÉS), *falhoz vág vkit vmi* (MEGDÖBBEN, MEGDÖBBENÉS I. CSODÁLKOZÁS, CSODÁLKOZIK), *(egy) hajszálon függ [múlik] vmi* (KEVÉS I. CSEKÉLY, CSEKÉLYSÉG), *Holló (a) hollónak nem vájja ki a szemét* (CINKOS, CIKOSKODÁS, CINKOSKODIK, CINKOSSÁG), *minden lében kanál* (KOTNYELESKEDÉS, KOTNYELESKEDIK, KOTNYELESSÉG I. FONTOSKODÁS, FONTOSKODIK), *Nem vagyok babonás, de lekopogom [Kopogjuk le!]* (BIZA-

KODÁS, BIZAKODIK, BIZAKODÓ *l.* REMÉNY, REMÉNYKEDÉS, REMÉNYKEDIK), *Meg kell zabálni!* (TETSZÉS, TETSZIK *l.* ELÉGEDETT, ELÉGEDETTSÉG), *beleüti [beledugja] az orrát vmibe* (ILLETÉKTELEN, ILLETÉKTELENSÉG), *pengeélen táncol* (VESZÉLY, VESZÉLYHELYZET, VÉSZHELYZET), *lyukas vkinek a tenyere* (ÜGYETLEN, ÜGYETLENSÉG), *úrrá lesz vkin v. vmin* 'legyőz vkit v. vmit' (GYŐZ, GYŐZELEM, GYŐZTES), *olyat esik, mint egy zsák* (ELESÉS, ELESIK *l.* ESÉS). Megjegyzendő, hogy a *minden lében kanál* esetében a *beavatkozik* és *beleárt* címszavakat kerestem először, de ezek nem szerepelnek, ugyanígy a *Meg kell zabálni!* keresése során nem találtam vezérszóként az „aranyos” és a *tetszetős* alakokat.

Gyorsan rábukkantam a *sokat megenged magának* kifejezésre is: 1. BEKÉPZELT, BEKÉPZELTSÉG *l.* ÖNTELT, ÖNTELTSÉG, 2. TÚLOZ, TÚLZÁS, TÚLZÓ, TÚLZOTT. Két lépés kellett hozzá. Először a BEKÉPZELT, BEKÉPZELTSÉG alatt próbálkoztam, ahol utalást találtam az ÖNTELT, ÖNTELTSÉG címszavakra, de a szókapcsolat ott nem szerepelt. A második lépés már sikert hozott, a TÚLOZ, TÚLZÁS, TÚLZÓ, TÚLZOTT szócikkében. Hasonlóan két lépésben jutottam el az *úrrá lesz vkin v. vmin* kifejezéshez az '(indulat, szenvedély) elhatalmasodik vkin v. vmin' jelentésben (*elhatalmasodik* vezérszó nincs, de van HAT, HATÁS *l.* BEFOLYÁS, BEFOLYÁSOL, BEFOLYÁSOLÁS, BEFOLYÁSOS, BEFOLYÁSOSSÁG). A *Valamit valamiért* közmondáshoz már három lépés kellett: 1. ÁR, 2. DRÁGA, DRÁGASÁG, 3. ELLENSZOLGÁLTATÁS *l.* FIZET, FIZETÉS. (Az ÁR alatt vannak utalások a DRÁGA, DRÁGASÁG; INGYEN, INGYENES, INGYENESSÉG; OLCSÓ, OLCSÓSÁG címszavakra, amelyek közül érdemesnek tűnt megnézni az egyiket, a többi nem kapcsolódik szorosan a közmondás jelentéséhez). Hasonlóan az *olyan szekér után fut, amelyik nem veszi fel* esetében: 1. „kegy” címszó nincs, de szerepel BARÁT, BARÁTKOZÁS, BARÁTKOZIK, BARÁTSÁG, 2. NEMTÖRÖDÖM, NEMTÖRÖDÖMSÉG *l.* KÖZÖNY, KÖZÖNYÖS, KÖZÖNYÖSSÉG, 3. HIÁBA, HIÁBAVALÓ, HIÁBAVALÓSÁG. Kissé tovább tartott a *rövidre fog vmit* megkeresése, de négy lépés után ez is sikerült: 1. RÖVID, RÖVIDSÉG, 2. KEVÉS *l.* CSEKÉLY, CSEKÉLYSÉG, 3. ELMOND, ELMONDÁS *l.* BESZÉD (itt is találtam utalást más vezérszavakra, például BESZÉDKÉSZSÉG; ELSZÓLÁS, ELSZÓLJA MAGÁT stb., ám ezek egyike sem illik igazán a szólás jelentéséhez, így megpróbálkoztam egy szinonimával), 4. SZÜKSZAVÚ. Két kifejezés viszont nehézséget okozott. Az *alig tud hova lenni* változat nincs sem a BIZONYTALAN stb. alatt (432) sem az ÖRÖM, ÖRÜL alatt, bár az utóbbinál megtalálható az *alig tud hova lenni örömeiben [boldogságában]* (564). Ez a változat viszont nincs megadva a szótári részben sem az ÖRÖM alatt, sem pedig a BOLDOGSÁG alatt (265, 34). A *kecskére bízza a káposztát* szólást négy lépés után sem találtam: 1. *rábíz* címszó nincs, de van BIZALOM, BÍZIK, 2. MEGSZEREZ, MEGSZERZÉS, 3. GYANÚTLAN, GYANÚTLANSÁG *l.* HISZÉKENY, HISZÉKENYSÉG, 4. MEGBÍZHATATLAN, MEGBÍZHATATLANSÁG. A kifejezés jelentése nem adott több ötletet, és a GYANÚTLAN, GYANÚTLANSÁG kivételével a címszavaknál sem találtam utalást más címszóra. A fentiek alapján úgy tűnik, hogy a frazémák többsége gyorsan megtalálható. A fogalomköri vezérszavak kialakítása felhasználóbarát.

A „Magyar szólástár” három része elé írt bevezető és az adott rész nem mentes ellentmondásoktól vagy kisebb pontatlanságoktól, melyeket az alábbiakban részletezünk. A szótári rész bevezetőjében leírtak szerint az *igazak álma* szókapcsolat az IGAZ címszónál, a *benne van a slamasztikában* pedig a SLAMASZTIKA címszónál található, de a megjelölt helyeken az *igazak álmát alussza* (148), illetve a *benne hagy a slamasztikában* (301) alakok szerepelnek. A *guggolva is kibírja* ebben a formában szintén nem található meg, hanem így: *guggolva is kibír(na)* (117). Az *elmegy vakondokországba* régi(es), népnyelvi és tréfás minősítést kapott, de a szótári részben már csak népnyelvi és tréfás minősítésekkel van ellátva (372). A *jobb belátásra jut [tér]* jelentésmagyarozatában szőréni eltérés tapasztalható. A bevezetőben ez olvasható: „a korábban helyesebben, józanabban ítéli meg a dolgo(ka)t v. viselkedik” (XVII), míg a szótárban ez áll: „a korábban helyesebben, józanabban viselkedik v. ítéli meg a dolgo(ka)t” (29). A bevezető rávilágít arra, hogy a hasonlatokban előforduló és általában elhagyható *úgy* és *olyan* szavakat a szólástár nem, vagy

csak zárójelben adja meg. Kivételt képeznek ez alól azok a szólások, amelyek az *úgy* és *olyan* szavak nélkül nyelvtanilag helytelenek lennének, s ezt a típust két példa illusztrálja: *úgy esik, hogy ölben viszik ki ugatni a kutyát* és *olyan hideg van, hogy ölben viszik ki ugatni a kutyát* (XIII). A szótári részben valóban a leírtaknak megfelelően van feltüntetve ez a két szókapcsolat, de a fogalomköröknél már zárójelben található az *úgy* szócska: (*úgy*) *esik (az eső), hogy ölben viszik ki [a gazda ölben viszi ki] ugatni a kutyát* (504). A fogalomkörü mutató előtt található ismertetőben az ÁLNOK, ÁLNOKSÁG, ÁLNOKOSKODÁS, ÁLNOKOSKODIK címszavak sorrendje eltér a mutatóban megadottól: ÁLNOK, ÁLNOKOSKODÁS, ÁLNOKOSKODIK, ÁLNOKSÁG (417, 419). A JUTÁNYOS ÁR I. OLCSÓ, OLCSÓSÁG pedig nem szerepel a fogalomkörü részben. A (*végleg*) *lehúzza a redőnyt* három fogalomkör alatt is megtalálható, mint azt a bevezető állítja, de a BEFEJEZ stb. alatt így: *lehúzza a redőnyt*, hiányzik a zárójelbe tett szóelem (425). A *Dobbal [dobszóval] nem lehet madarat [verebet] fogni* (412) másképpen áll a fogalomkörü részben: *Dobbal [dobszóval] nem lehet verebet [madarat] fogni* (529). A bevezető szerint a csak szórendjükben eltérő variánsokat pontosvessző választja el, pl. *elveszti a lába alól a talajt; elveszti a talajt a lába alól*, de a PUSZTUL, PUSZTULÁS alatt a példaként hozott kifejezésnek csak az egyik változatát (*elveszti a talajt a lába alól*) találjuk (571). A szómutató bevezetője szerint az *erkölcsi hallott [hulla v. nulla]* összevonva kellene, hogy megjelenjen, de a megfelelő helyen az *erkölcsi nulla* külön szólásként van feltüntetve (690). Ugyanakkor az *albéletli дума, rossz дума* és *süket дума* szókapcsolatokat a bevezető szerint nem vonták össze, de a 669. lapon az utóbbi két változatot összevonva találjuk: *óhéber [rossz v. süket] дума*. Szintén ez a helyzet az *olyan kicsi, hogy a földből is alig látszik ki* és *olyan kicsi, hogy ki se(m) látszik a földből* szókapcsolatokkal, melyek összevonva állnak a 771. oldalon. Megfelel a bevezetőben ismertetett elveknek az összevonás hiánya a *bilibe lóg vkinek a keze* és a *belelóg vkinek a keze* a *bilibe* esetében a KÉZ alatt, valamint a *megadja vminek a kulcsát* és a *megadja a kulcsot vmihez* esetében a MEGAD alatt. Viszont ugyanezek a szólások már összevont alakban állnak a BILI vezérszó alatt (*bilibe lóg vkinek a keze [belelóg vkinek a keze a bilibe]*), illetve a KULCS alatt (*megadja vminek a kulcsát [megadja a kulcsot vmihez]*) (648, 788). Valószínűleg itt csupán arról van szó, hogy a virgula helyett véletlenül szögletes zárójel került a felsorolásba. Végül két kifejezés esetében a változatok sorrendjében van eltérés a bevezető és a szómutató között. A bevezetőben: *kidob [kilök v. kirak v. kitesz] az utcára* (622) és *elveszti a lába alól a talajt; elveszti a talajt a lába alól* (622), a mutatóban: *kilök [kidob v. kirak v. kitesz] az utcára* (925) és *elveszti a talajt a lába alól; elveszti a lába alól a talajt* (685). Kissé zavaró, hogy az „Előszó”-ban ismertetett frazeológiai osztályozásban a köszönések, megszólítások, szitkozódások vagy átkozódások a beszédművek altípusainak számítanak, és különböző csoportot alkotnak a „pragmatikus helyzetmondatok” (VIII), ennek ellenére a fenti beszédműveket bemutató példák „helyzetmondat” minősítéssel megtalálhatók a szólástárban: *Pálinkás jó reggelt!* (288), *Hol jársz itt, ahol a madár se(m) jár?* (221), *Az anyja keservét!* (14), *Az isten verje meg!* (153).

A tartalom elrendezése és a lapok áttekinthetősége a szótári részben jó, de a fogalomkörök-nél és a szómutatóban hasznos lenne javítani az áttekinthetőségen, még akkor is ha ez a terjedelem rovására menne. Jó ötlet a három nagy szókapcsolattípus (szólás, közmondás, helyzetmondat) segédjelekkel való megkülönböztetése mindhárom részben, ugyanakkor feleslegesnek tűnik a közmondásokat és helyzetmondatokot a grafikai jeleken kívül még rövidítéssel („KM.”, „HM.”) is el látni a szótári részben.

A fenti kritikai észrevételek ellenére a „Magyar szólástár” nagyon értékes kiadványnak tekinthető. A hazai szólásgyűjtemények közül elsőként alkalmaz fogalomkörü csoportosítást, könnyebbé téve ezáltal a rokon értelmű, hasonló jelentésű kifejezésekkel való ismerkedést. A különböző típusú kifejezések széles skáláját tartalmazza, bőséges példatárral szolgál a szakemberek és az egyszerű felhasználók számára egyaránt. Az olvasó több szempontból közelíthet a szókapcsolatokhoz, kedvére szemezgethet belőlük.